

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

2-3

XIII

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1985

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

PRÍSPEVKY K ŠTÚDIU HOREHRONIA

Peter Ratkoš, Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia do začiatku 18. stor. — —	135
Pavel Hapák, K priemyselnému vývoju Horehronia od konca 18. stor. do r. 1918 —	172
Ján Mlynárik, Hospodársky, politický a sociálny vývoj Horehronia v rokoch 1918—1945 — — — — —	192
Ján Mlynárik, Horehronie v ľudovodemokratickom štáte (1945—1960) — — — —	209
Ladislav Krofta, Zemepisný prehľad Horehronia — — — — —	224
Gejza Horák, Nárečie Horehronia — — — — —	235
Jindřich Valšík, K některým současným otázkám antropologie na základě materiálu z Horehroní — — — — —	286
Viera Nosáľová, Ľudová výšivka na Horehroní — — — — —	308
MATERIÁLY — ARCHÍV	
Mária Prasličková, Brdárstvo v Gemeri — — — — —	322
ROZHLADY	
Jarmila Pátková, Za doc. dr. Drahomírou Stránskou — — — — —	393
Ján Okružský, Poznámky o estónskych ľudových výrobkoch — — — — —	394
DROBNÉ ZPRÁVY — — — — —	398
RECENZIE A REFERÁTY	
Národopisné aktuality 1964, č. 1 (V. Nosáľová) — — — — —	401
Stare i nowe w kulturze wsi Koszalińskiej (A. Pranda) — — — — —	401
Zofia Podwińska, Technika uprawy roli w Polsce średniowiecznej (J. Kudláček) —	405
Arta popolară din valca Jiului (S. Kovačevićová) — — — — —	408

СОДЕРЖАНИЕ

МАТЕРИАЛЫ ПО ИЗУЧЕНИЮ ГОРЕГРОНЬЯ

Петер Раткош, Заселение и экономическое развитие Горегронья (местность в округе верхнего течения реки Грон), до начала 18 стол. — — — —	135
Павел Гапак, Промышленное развитие Горегронья концом 18 века до 1918 года	
Ян Млынáрик, Экономическое политическое и социальное развитие Горегронья (1918—1945) — — — — —	192
Ян Млынáрик, Горегронье в народнодемократическом государстве (1945—1960) — — — — —	209
Ладислав Крофта, География Горегронья — — — — —	224
Гейза Горак, Диалекты Горегронья — — — — —	235
Индрих Валшик, Данные к некоторым современным вопросам антропологии на основании материалов из Горегронья — — — — —	286
Вера Носáльова, Народная вышивка в Горегронии — — — — —	308
МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ	
Мария Прасличкова, Производство берд в Гемери — — — — —	322
ОБЗОРЫ	
Ярмила Паткова, В память доцента д-ра Драгомиры Странской — — — —	393
Ян Окрузкий, Заметки об эстонских народных изделиях — — — — —	394
РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ	

INHALT

BEITRÄGE ZUM STUDIUM DES OBEREN GRANTALS

Peter Ratkoš, Ansiedlung und wirtschaftliche Entwicklung des oberen Grantals bis Anfang des 18. Jahrhunderts — — — — —	135
Pavel Hapák, Zur industriellen Entwicklung des oberen Grantals von Endedes 18. Jahrhunderts bis 1918 — — — — —	172
Ján Mlynárik, Wirtschaftliche, politische und soziale Entwicklung des oberen Grantals in den Jahren 1918—1945 — — — — —	192

ĽUDOVÁ VÝŠIVKA NA HOREHRONÍ¹

BAUERNSTICKEREI AUS DEM OBEREN GRANTAL

VIERA NOSÁLOVÁ

Národopisný ústav SAV Bratislava

Šesť obcí, ležiacich na hornom toku rieky Hron (Polomka, Závadka, Heľpa, Pohorelá, Šumiac a bývalý Telgárt, teraz Svermovo), zachovalo si ako jedna z mála oblastí na Slovensku až do súčasnosti mnohé prejavy tradičnej ľudovej kultúry. Jedným z nich je ľudový odev a s jeho vývojom úzko spätá výšivka. I keď posledné desaťročia vývoja spôsobili mnohé zmeny, väčšina obyvateľstva dosiaľ nosí odev, ktorého základné súčiastky sú zhotovené doma, do polovice minulého storočia takmer výlučne aj z doma vyrobeného materiálu (ľanové, menej konopné plátno, súkno z ovčej vlny, ovčia koža a kožušina). Od polovice minulého storočia začína do odevu prenikať kúpny materiál (kartún, bavlna, brokát, kašmír, lister, glot a pod.)² Prechod k mestskému odievaniu vo väčšej miere sa začal až v rokoch po druhej svetovej vojne. Dnes nájdeme na Horehroní v tradičnom ľudovom odevu oblečených bežne ľudí strednej, staršej a najstaršej generácie, a to najmä ženy, muži kombinujú súčiastky tradičného ľudového odevu s konfekciou (napr. súkenné nohavice s mestskou košeľou a pod.). Deti a mládež chodí už v mestských šatoch.³

Súhrn geografických, hospodársko-spoločenských podmienok, ako aj faktov, súvisiacich s osídlením jednotlivých obcí horného Hrona, spôsobil, že v ľudovom odevu pretrvali až do súčasnosti mnohé archaické javy, ktoré udávajú jednotný charakter všetkým šiestim spomenutým obciam.⁴ (Sú to napr. mužské nohavice z domáceho súkna, typ ženského oplecka, účes a pokrytie hlavy u žien, nedelené súčiastky ženského odevu, ako je polka, obrus a prestieradlo, názvy odevných súčiastok.) Na druhej strane niektoré odlišnosti odevných súčiastok (najmä strih oplecka, typ čepcov a vývoj výšivky) nám delia horehronský ľudový odev na tri menšie celky: 1. Polomka—Závadka, 2. Heľpa—Pohorelá, 3. Šumiac—Svermovo. V rámci týchto troch celkov sa vyvíjala v spojitosti s odevom i výšivka, od najjednoduchších, účelových foriem (od polovice 19. stor. do r. 1918), na ktoré

¹ K práci bol použitý materiál i niektoré všeobecné závery z uverejnených článkov a prác: V. Nosálová, *Ľudový odev v Heľpe a Pohoreleji*, Bratislava 1956, stať *Výzdoba plátenných súčiastok*, 123–126; *Ľudová výšivka v Heľpe*, Slovenský národopis 1956, 538–579; výskumy na Horehroní v rokoch 1952–1962.

² Bližšie o tomto V. Nosálová, *Ľudový odev v Heľpe a Pohoreleji*, c. d.

³ Pozri V. Nosálová, *Niekoľko poznámok k výskumu ľudového odevu v súčasnosti*. Slovenský národopis 1964, 267–274.

⁴ Pozri práce P. Ratkoša, P. Hapáka a J. Mlynárika v tomto čísle Slovenského národopisu.

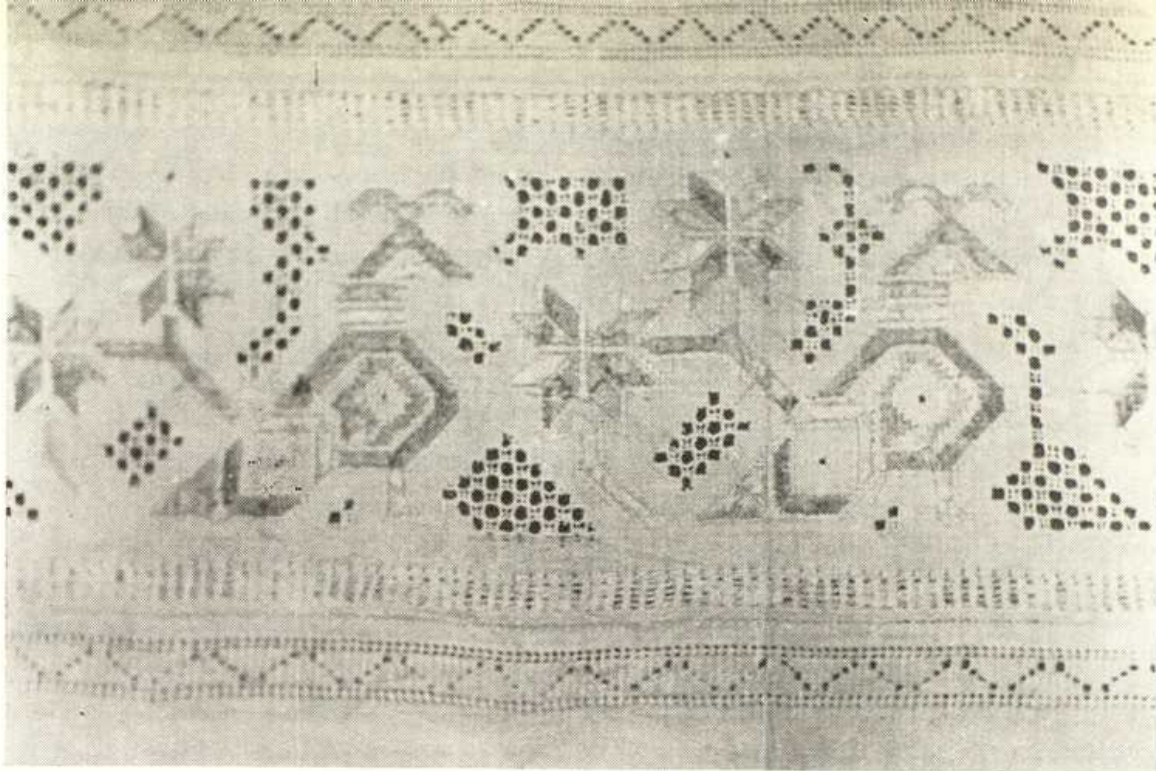
nadväzovala bezprostredne výšivka z rokov po prvej svetovej vojne, ornamentálne i farebne rozvinutá, obohatená aj o nové techniky. Po druhej svetovej vojne sa udržiava jednak kontinuita výšivky geometrických ornamentov s využitím rozličných techník, jednak vzniká výšivka, ktorá ornamentálne čerpá námety zo vzorníkov — najmä naturalistické rastlinné a zvieracie ornamente — a charakterizujú ju techniky krížiková a plochý steh na pomaľovanie.

Podkladom, na ktorom sa výšivka mohla rozvinúť, bolo plátno, resp. odevné súčiastky z plátna. Plátno oproti ostatným materiálom (súkno, kožušina) bolo jemnejšie, ľahšie sa vystrapilo, ale sa aj ľahšie zošivalo. Snaha po úspore materiálu i nedokonalá technika zošívania v minulosti si vynútili strih, ktorý poväčšine sleduje osnovu alebo útok plátna, alebo využíva uhlopriečky. Ešte v polovici 19. stor. je výšivka na plátenných súčiastkach mužského (košľa, gate) i ženského odevu (rubáč — *pendeľ*, oplecko, dvojpolová modrotlačová zástera — *šata*, biela plátenná alebo čierna gletová jednopoloá zástera — *ručník*, plátenná sukňa vrapovaná — *kikla*, čepiec — *kapka*, živôtik — *bruslak*, nedelené textílie — *polka*, *obrus*, *prestieradlo*) veľmi jednoduchá, účelová: spájanie dvoch kusov plátna dovedna voľným švom, obšívanie okrajov, upevnenie okrajov obšitím, aby sa tkanina nestrapila, prešitie vrapovania. Keďže tieto stehy mali praktickú funkciu, nachádzali sa vždy na určitých miestach odevnej súčiastky. Niekoľko funkčných techník, z nich vyplývajúca veľmi obmedzená, nedekoratívna geometrická ornamentika i farebnosť (na domácom plátne nefarbená konopná alebo ľanová niť) charakterizujú horehronskú výšivku až do začiatku 20. stor. Niet rozdielu medzi jednotlivými obcami, celá dolina má vo výšivke jednotný ráz.

V tom čase výšivka na severnom, južnom a najmä západnom Slovensku vývojovo vrcholila — využívala náročné techniky (napr. biela dierková výšivka, šitá čipka, vyšívanie zlatom, plochý steh na pomaľovanie), vyžadujúce často predkreslenie vzorov a profesionálne vyšívačky i ženy, ktoré vzory predkresľovali. Horehronská žena si v tom čase sama zhotovila materiál a z neho ušila odev s minimálnou výzdobou, ktorú reprezentovala skromná výšivka alebo prietka. Vrcholné formy ľudových výšiviek zo západného Slovenska obrátili v polovici minulého storočia záujem slovenských národovcov i na túto oblasť ľudovej kultúry. Roku 1887 usporiadala Živena, spolok slovenských žien v Martine, výstavu slovenských výšiviek, ktorá využívala už zozbieraný materiál zo Sochánovej výstavy z r. 1885.⁵ Podľa katalógu z výstavy prevahu mali samozrejme západné župy (Prešporok, Nitra, Trenčín), teda všeobecne oblasti, kde výšivka v tom čase bola technicky i ornamentálne značne rozvinutá a bola najvhodnejšia reprezentovať slovenské ľudové umenie.⁶ Z Gemer-Malohontu sú

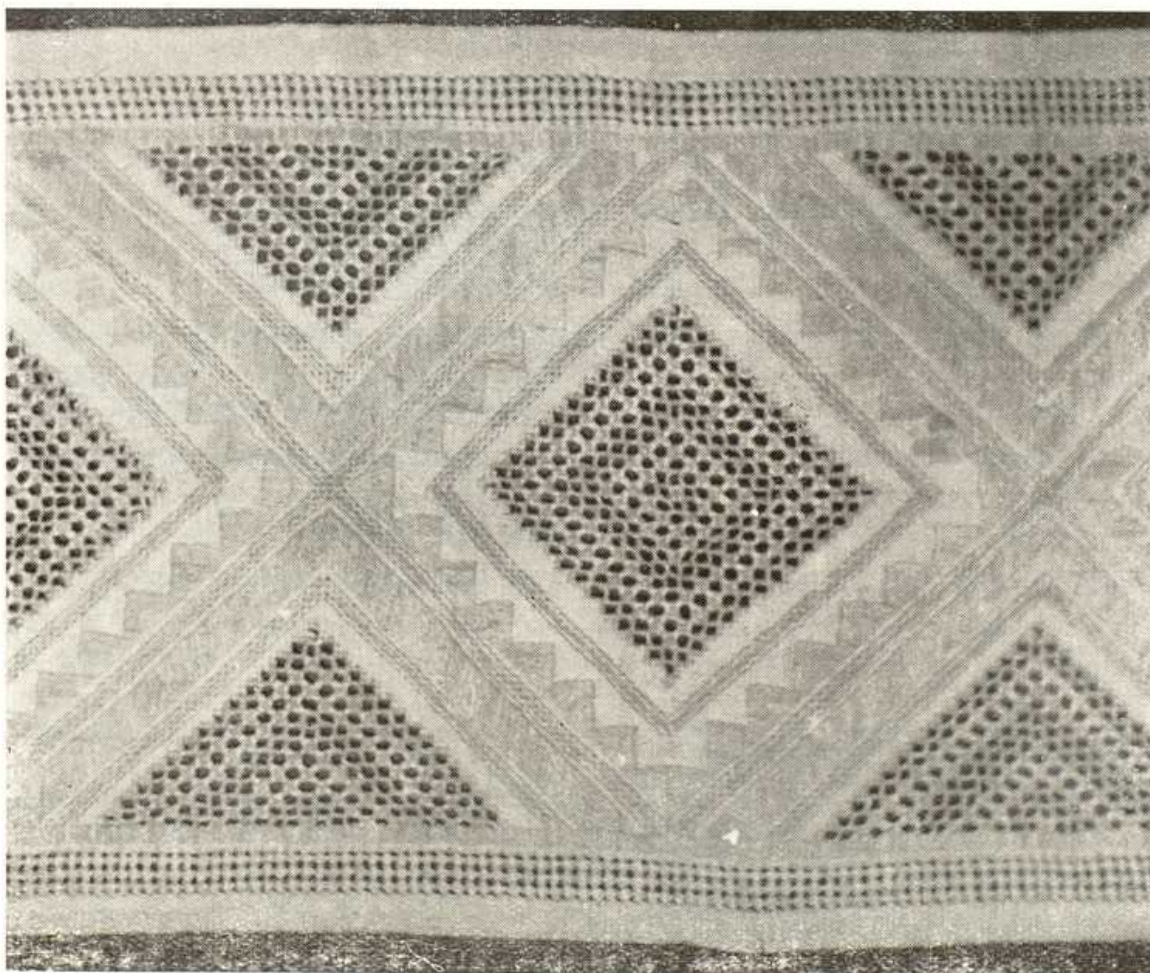
⁵ *Katalog výstavky slovenských výšivok, usporiadanej Živenou, spolkom slovenských žien v Turč. Sv. Martine 1887, T. Sv. Martin 1887, nestránkované.*

⁶ V predhovore ku *Katalógu* sa hovorí: „Cieľom našej výstavky je ukázať širokému obecnstvu rozmanité ručné práce národného kroja slovenského, zobudiť zaujatosť za ne, aby tak boli z jednej stránky zachované pred škodným vplyvom modernej kultúry, z druhej svojimi pôvodnými, starobylými motívami a svojou technickou dokonalosťou slúžili za vzor i pri potrebách rozvinutejšieho života a stali sa výdatným článkom domáceho priemyslu slovenského.“

Obr. 1. Detail výšivky z polky, Heľpa, polovica 19. stor. Fotoarchív NÚ SAV

Obr. 2. Detail výšivky z prestieradla, Heľpa, koniec 19. stor. Fotoarchív NÚ SAV

uvedené lokality Pondelok, Kraskov, Veľká Poľana, Lukovište, Hrachov, Veľký Skalník, Kameňany, Veľká Revúca, Dlhá Lúka, Bystré, Píla, Tisovec, Čerenčany,⁷ avšak ani jedna obec dnešného Horehronia, hoci patrili do Gemerskej župy. Ani v ďalších, koncom 19. a začiatkom 20. stor. početných prácach (i keď neúplných a náhodných) nestretneme sa so zmienkou o výšivke z Horehronia. Tieto fakty, ako aj doklady z terénu nám potvrdzujú, že v tom čase bola čisto účelová, nedekoratívna. Výnimku tvorí práca Č. Zíbrta, ktorý vo svojom článku reprodukuje mužskú košeľu z Horehronia a, porovnávajúc ju s indickým rúchom zv. *pulkari*, poukazuje na nápadnú zhodu oboch súčiastok, ktorú odôvodňuje funkčnosťou a technikou výšivky.⁸ Podobne reprodukcie horehranského odevu na Socháňových pohľadniciach sú dokladom pre archaický ráz odevu i funkčnosti jeho výšivky.⁹

Teda na základe materiálu zachovaného v teréne, ako aj v múzeách¹⁰ možno horehranskú výšivku v období od polovice 19. stor. po koniec 1. svetovej vojny charakterizovať ako funkčnú, začiatkom 20. stor. s málo vyvinutým dekoratívnym ornamentom, jednotnú pre celú oblasť Horehronia. Na nedelených súčiastkach sú voľným švom pospájané kusy plátna (poly), a to na obruse a prestieradle, alebo sú dva pruhy výšivky (jeden širší, druhý užší) umiestené na oboch koncoch po šírke (na polke a prestieradle). Popritom samozrejme existuje výzdoba i prietkou. Z nedelených súčiastok je zaujímavá z terénu zachovaná polka, asi zo začiatku 19. stor., ktorá má všitý pás tzv. „žilinskej roboty“ (obr. 1).¹¹ Práve pri porovnaní s veľmi jednoduchou a spočiatku i technicky nedokonalou domácou výšivkou môžeme usudzovať, že výšivka na polke nebola pôvodnou prácou. Kúpili ju pravdepodobne od priekupníkov s čípkami, ktorí chodili predávať starohorské čipky na Horehronie. Na delených súčiastkach je umiestenie výšivky na mužskej košeli na stojatom golieri, okolo rázporu a okrajov širokých, voľných rukávov; na gafoch upevňuje spodné okraje nohavíc; na oplecku je vyšitý golier a manžety, na modrotlačovej dvojpolovej zástere a na plátennej sukni spája voľný šev dva diely a prešité sú vrapy (obr. 5, 4); na čepci je vyšitý predný a zadný diel spočiatku pozdĺž švov (okrem čepcov zo Šumiaca a Švermova, ktorých najstaršie typy sú nevyšité, z čipky alebo siete).

Farebnosť ostáva prevažne nevýrazná (prírodné alebo bielené nite ľanové alebo konopné). Staré ženy spomínajú, že sa voľakedy vyšievalo i čiernou spradenou vlnou, takže farebnosť pôvodná bola čierno-biela. Začiatkom 20. stor. rovnocenným materiálom bola už aj kúpna bavlna, i keď v malej miere, ktorá

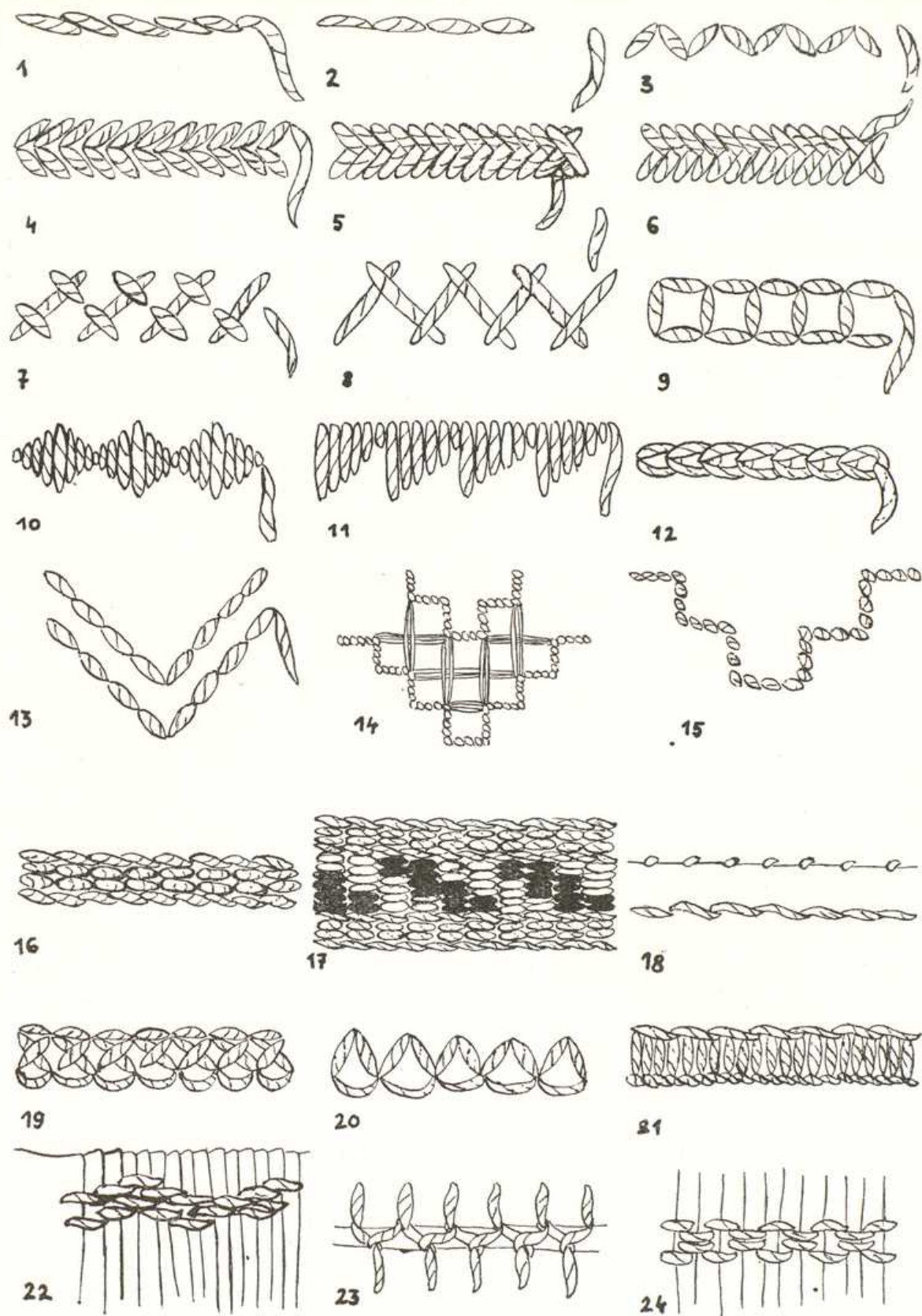
⁷ V uvedených obciach možno ešte dnes nájsť plachty z druhej polovice 19. stor. s cennými výšivkami („žilinská robota“), doplnenými paličkovanými a háčkovými vložkami a čípkami. Tieto boli zrejme i na výstave koncom storočia. Výskumy v Gemeri v rokoch 1956–1964.

⁸ Č. Zíbrt, *Vyšívání, jeho technika a užití*. Český lid 1906, 319–324. Článok nadväzuje na práce R. Tyršovej o výšivke. Autor rozvádza vzťah výšivky ku strihu odevných súčiastok, vývoj ornamentálnej výzdoby z pôvodných účelových švov.

⁹ Série *Slovenské kroje*, ktoré vydal r. 1911 Pavel Socháň.

¹⁰ SNM v Bratislave i v Martine má vo svojich zbierkach niektoré súčiastky, najmä čepce z tohto obdobia.

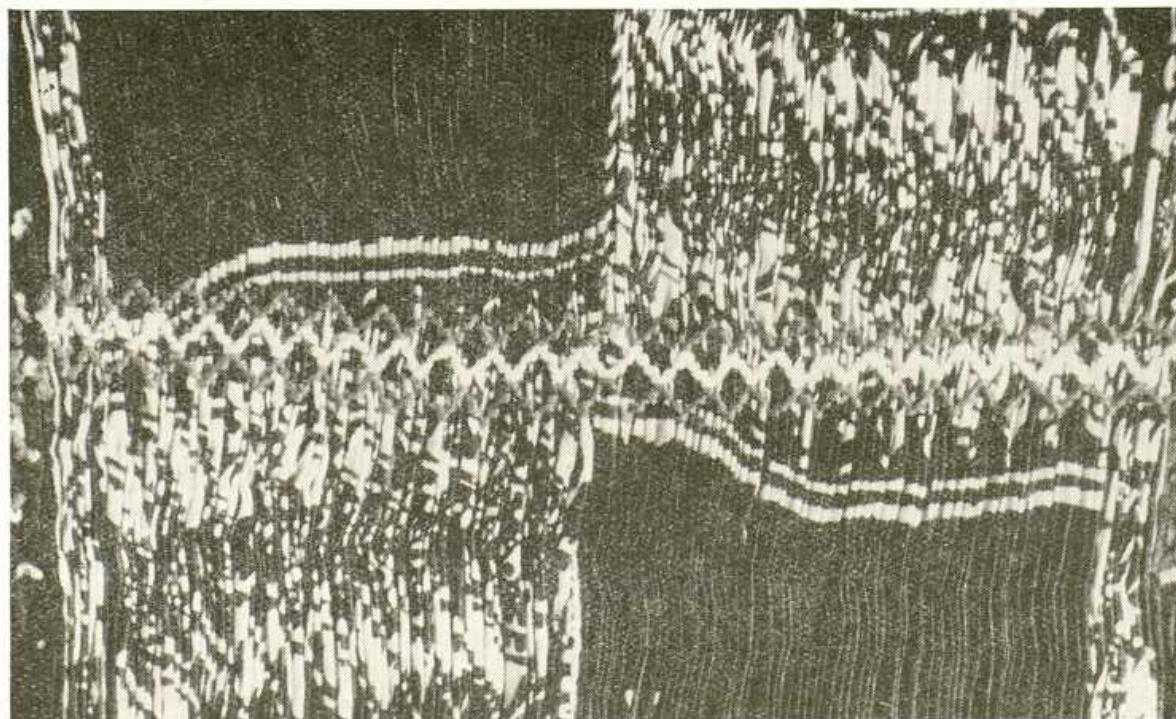
¹¹ Bližší opis polky v práci V. Nosáľovej, *Ludová výšivka v Helpe*, c. d.

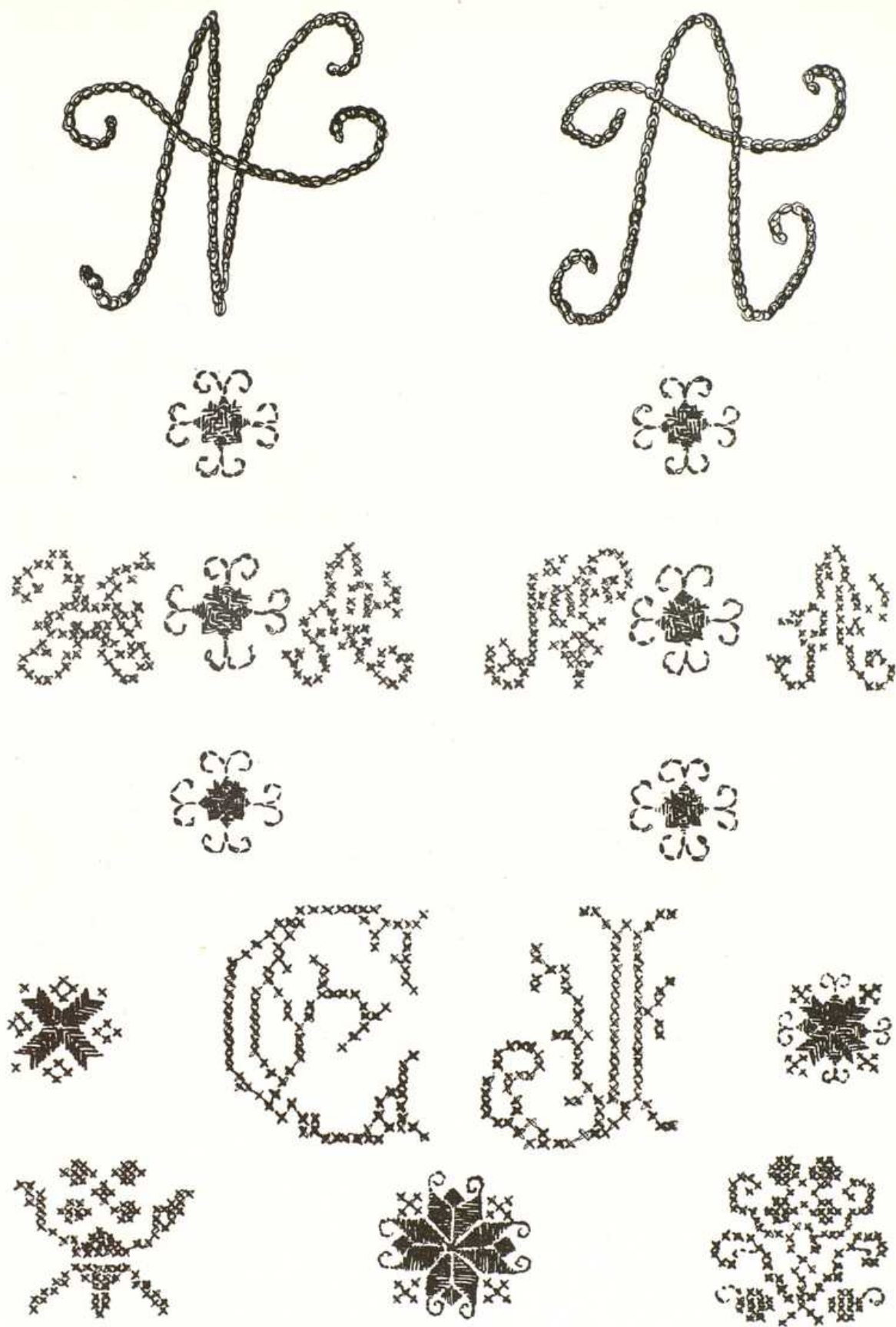
Obr. 3. Základné vyšívacie techniky na Horehroní. Kreslila R. Mikulová

Obr. 4. Svadobná sukňa, Závadka, koniec 19. stor. Fotoarchív SNM, Martin

Obr. 5. Modrotlačová zástera-šata, prešitie cez vrapy, Závadka, začiatok 20. stor.

Obr. 6. Monogramy a znaky z *rubáča-pendľa*, Polomka, začiatok 20. stor. Kreslila R. Mikulová.

sa kombinovala s farebnými bavlnkami. Sviatočné súčiastky sa vyšívali už len kúpnymi bavlnkami — bielymi a farebnými. Z farieb najobľúbenejšia bola červená, čierna, žltá, modrá. Niektoré sviatočné súčiastky (čepce) sa vyšívali aj hodvábom.

* * *

V období po 1. svetovej vojne nové zárobkové možnosti obyvateľstva a lacný kúpný materiál začínajú vnikáť nielen do odevu, ale zasahujú i do výšivky. Horehronská výšivka nadväzuje na staré vyšívacie techniky a naďalej preberá základ geometrického ornamentu. Avšak podstatne sa zdokonaľuje technické prevedenie, začína sa vyšívať novými technikami (krížikový steh — *krížikavuo*, *klatiki*, *na krížiki*; plochý steh na pomaľovanie — *na plňeno*, *durkovaňa*). Nový materiál a nová farebnosť spôsobili priam kvalitatívny prelom. Tvorivé schopnosti žien s bohatou umeleckou invenciou sa mohli uplatniť vo výšivke. Na nedelených súčiastkach sa výzdoba nesie dvoma smermi. Obrus a polka, ktoré sa používajú na nosenie detí, bremien a proti dažďu, sú pretkávané. Obradový textil (polka, prestieradlo) nadväzuje vo výzdobe na predošlé obdobie, charakterizované veľkým geometrickým ornamentom — štvorcami alebo kosoštvorcami, prevedenými najmä technikou jednoduchého, dvojitého prelamovania a plochým stehom po niti (obr. 2.). Výšivka (i čipka) je v súhlase s celkovým vývojom farebná, s použitím červenej, žltej, oranžovej a čiernej farby. Vo výšivke nedelených súčiastok niet rozdielu medzi jednotlivými obcami. Na ostatných súčiastkach odevu sa začína odlišovať výšivka v obciach Polomka, Závadka, Heľpa a Pohorelá od výšivky v Šumiaci a Švermove. V Šumiaci a Švermove výšivka na mužskej košeli, oplecku ostala naďalej iba vo funkcii okrajových lemov, zhotovených jednofarebne, bielou bavlnkou (obr. 7). Naproti tomu na čepci, zástere (plátennej i čiernej z glotu) a živôťiku sa rozvinul rastlinný ornament, ktorý nerešpektuje geometrizačné línie predošlého obdobia a je vyšitý plochým stehom na pomaľovanie (obr. 14). Ináč sa vyvíja výšivka v ostatných štyroch obciach. Tu v podstate prevládajú vyšívacie techniky z predošlého obdobia, doplnené o niektoré nové stehy a techniky¹² (obr. 3), ako je krížikový steh a plochý steh na pomaľovanie. Nové techniky sa prevažne vyskytujú na odeve v takých miestach, kde výšivka má čisto dekoratívnu funkciu — zaplniť veľké plochy plátna. Na tento účel sa využila i jedna z tradičných techník — dvojité prelamo-

¹² Na obr. 3 sú uvedené základné vyšívacie techniky: 1. stonkový steh (*ohradenuo*, *ohradzaňka*, *taraňa*, *pruťikavuo*, *haďičok*), 2. predný steh (*stapom*), 3. šikmý steh (*kožušnícki štich*, *kušnerski krížik*, *štich*), 4. šikmý steh (*ribjaci chvost*), 5. dvojitý krížik (*stješka*), 6. dvojitý krížik (*vrkuočik*, *krizik*, *reťazka*), 7. dvojitý krížik (*stjech o dva klatiki*, *reťazka*, *rajbačik*), 8. kožušnícky steh (*slepi stjech*, *krivje stješki*, *stjech*), 9. hrachovinka, vyšitá z rubu (*dierki*, *hraškastie dierki*), 10. plochý steh po niti (*hladkovaňa*, *hladkovanuo*, *na valce*) — vzor: *oče-naše*, 11. plochý steh po niti — pozri č. 10. — vzor: *pilki*, 12. reťazkový steh (*reťaskovo*), 13. dvojité obšitie, z opaku šikmý steh (*furmovanja*), 14. obšitie dvojitého prelamovania (*virezovanja*), 15. obšitie prelamovania (*cecerikaste*, *ometovanka*), 16. obšitie mriežky reťazkovým stehom (*reťazka*), 17. jednoduché prelamovanie (*furmička*), 18. bielizňový steh (*rubec*), 19. okrajový smykovací steh (*pohorelski rubec*), 20. okrajový smykovací steh (*heľpianski rubčok*), 21. okrajový smykovací steh (*ometani rubec*), 22. steh stonkový šitý cez vrapy (*kľuče*), 23. voľný šev (*zošiti rubec*), 24. steh šitý cez vrapy (*dromblički*, *taraňa*).

- Obr. 7. Mužská košeľa, Šumiac, začiatok 20. stor. Fotoarchív SNM, Martin
Obr. 8. Mužská košeľa, Polomka, prvá polovica 20. stor. Fotoarchív SNM, Martin
Obr. 9. Mužská košeľa, Závadka, prvá polovica 20. stor. Fotoarchív SNM, Martin
Obr. 10. Mužská košeľa, Závadka, okolo r. 1930. Fotoarchív SNM, Martin

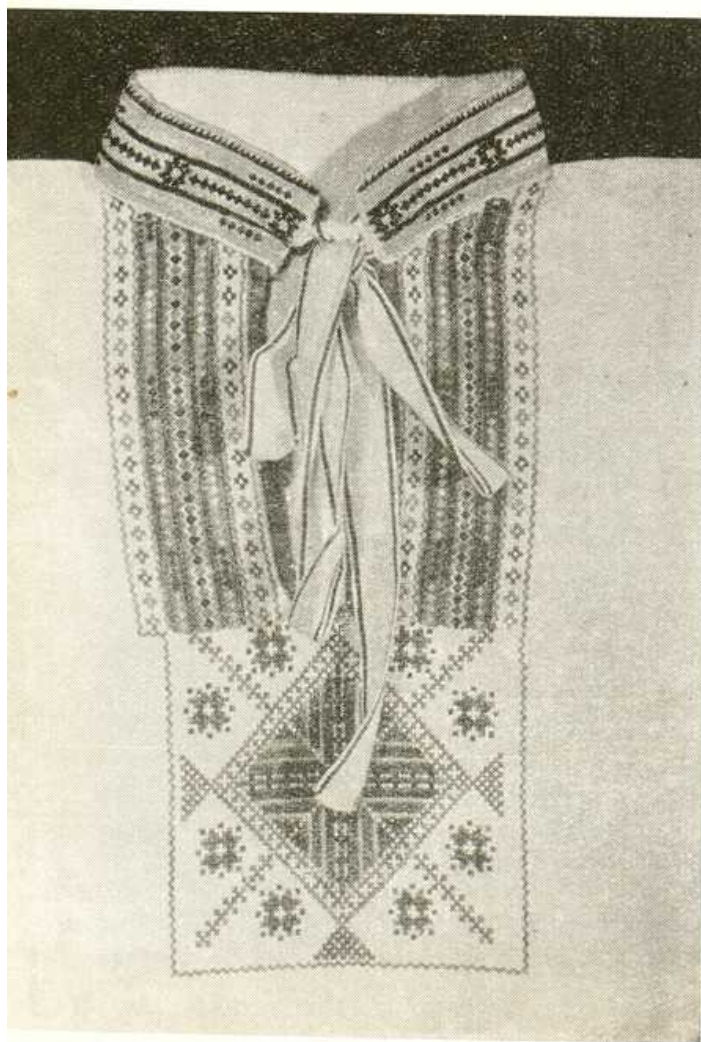
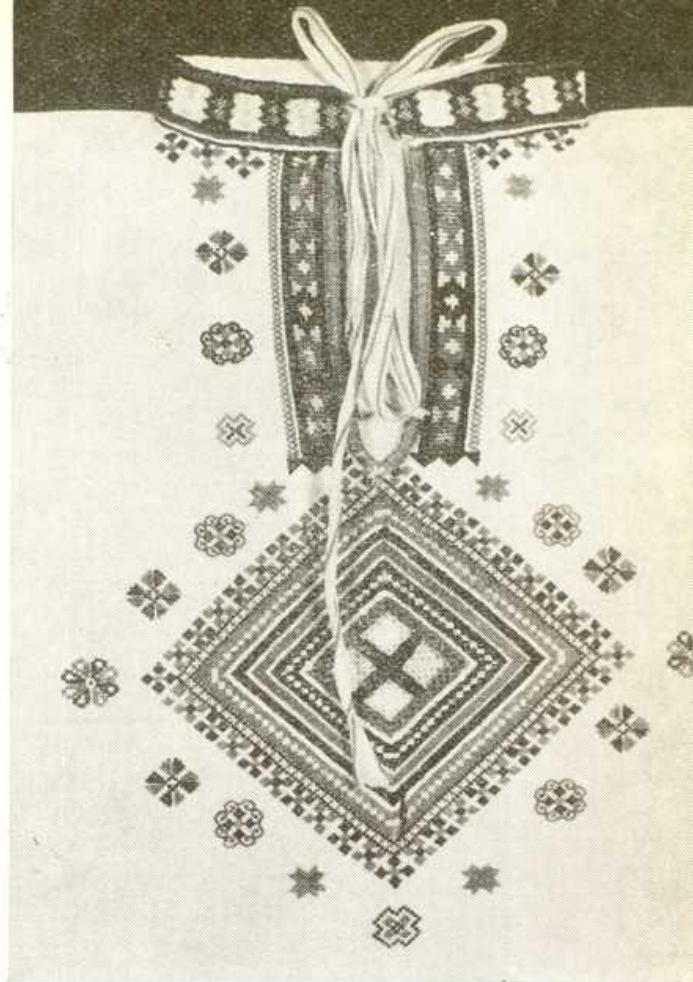
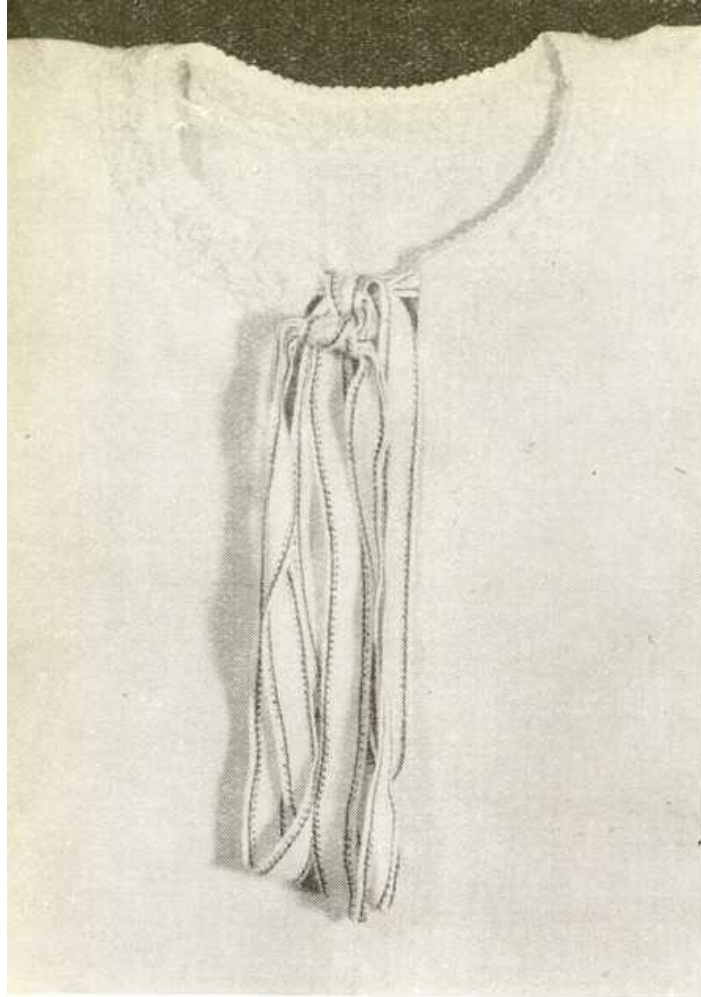
vanie. Pôvodné, funkčne umiestené výšivky, sa takto líšia od novších, dekoratívnych technikou i ornamentálne, čo markantne vidieť najmä na mužskej košeli a oplecku (obr. 8, 9, 10, 11, 12). Široké plochy výšivky vidíme na mužskej košeli okolo rázporu (na uhol postavený križ, rastlinný ornament) a neskôr i na manžetách; na oplecku je výšivka po dĺžke rukáva a na prieramkoch; väčšie plochy výšivky sú na čepci; začína sa vyšívať okrem modrotlačovej zástery i biela plátenná zástera (dovtedy iba pretkávaná); ďalej rubáč je lemovaný monogramami, menami a malými motívami — *znakmi*, ktoré nájdeme i na mužskej košeli (obr. 6, 10); vyšitý je i živôtik (obr. 13).

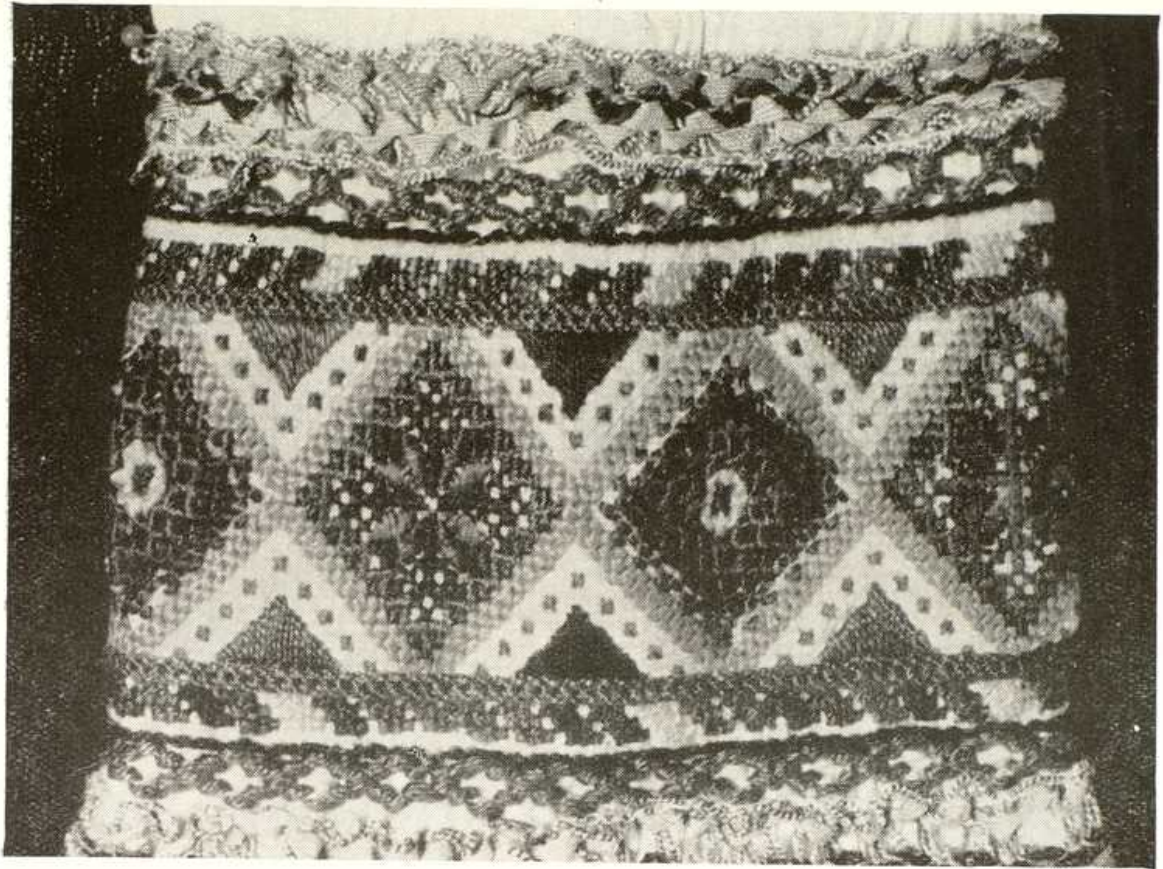
Obdobie horehronskej výšivky po 1. svetovej vojne je charakterizované širokou škálou farieb nielen základných, ale i lomených, spájaných podľa zákonitostí miestneho vkusu do pestrých kombinácií. Spolu s novými technikami a farebnosťou sa značne rozšírila a obohatila o nové variácie i základná geometrická ornamentika. K pôvodným geometrickým motívom pristúpili abstrahované rastlinné i negeometrizované ornamenty. Takmer každá žena vyšívala nové ornamentálne i farebné variácie, zdokonalila sa podstatne znalosť vyšívacích techník aj ich vyhotovenie a fantázia žien vytvorila stovky nových vzorov. V rokoch tridsiatych sa dostáva Horehronie a jeho kultúra do popredia záujmu. Pozornosť vzbudzuje svojimi vyváženými tvarmi a umeleckou výzdobou najmä odev a výšivka.¹³

* * *

Po 2. svetovej vojne sa väčšinou tradovali už známe vzory i techniky, ale priberali sa niektoré nové naturalistické rastlinné i zvieracie ornamenty (ruže, tulipány, fantastické vtáky a pod.) Tak popri starých geometrických a abstrahovaných ornamentoch existujú nové, ktorých predlohou sú zväčša rozličné vzorníky. Táto najnovšia ornamentika sa uplatňuje najmä na mužskej košeli na prsiach (okolo rázporu), na oplecku po celej šírke rukáva a na zásterách. Na veľkej ploche totiž sa môžu najlepšie umiestiť nesúmerné ornamenty, vyšité križikovým alebo plochým stehom na pomaľovanie, ktoré sú súčasne na vyplňanie veľkých plôch. Hlavný motív je obyčajne vyšitý výraznou (i lomenou) farbou a výplň býva červená. Funkčné umiestenie výšivky si ponecháva staré techniky i geometrický vzor, ktorý sa na ne viaže. Okrem tohto spôsobu výzdoby sa v posledných rokoch pracovné košele, oplecká i zástery vyšívajú i strojove,

¹³ Roku 1933 dokončuje prof. K. Pliečka svoj film *Zem spieva*, v ktorom je veľa záberov z Horehronia. Ďalej o výšivke z Horehronia: J. Vydra, *Lidový průmysl umělecký na Slovensku*. Slovenská čítanka, Praha 1925, 577—593; E. V., *Národopisná výstava v Banskej Bystrici; Heľpianske križikové vzory*, Živena 1939, 112; M. K., *Národopisná výstava Pohronskej župy*, Živena 1941, 213—214; E. Holézy, *Závadské kápky*, Živena 1941, 156—158.

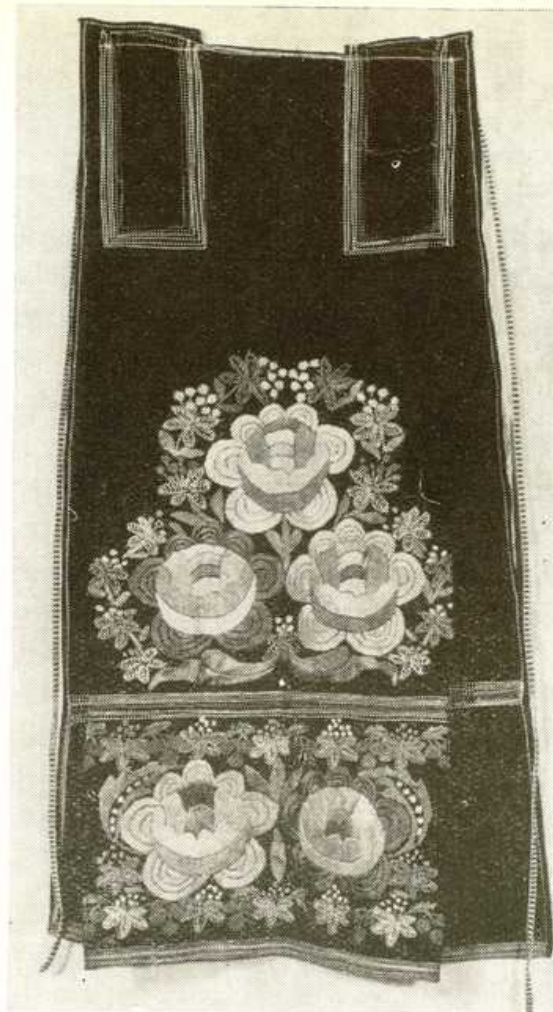

Obr. 11. Výšivka z manžety oplecka. Závadka, polovica 20. stor. Fotoarchív SNM, Martin

Obr. 12. Výšivka z prieramkov oplecka. Polomka, polovica 20. stor. Fotoarchív SNM, Martin

Obr. 13. Zástera, Švermovo, polovica 20. stor. Fotoarchív SNM, Martin

Obr. 14. Výšivka na živôtku, Závadka, prvá polovica 20. stor. Fotoarchív SNM, Martin

štepujú sa (*štapaňa*) červenou bavlnkou. Tento spôsob výšivky však nezodpovedá tradičným horehronským výšivkám ani ornamentálne, ani výberom a ladením farieb (fialová, ružová, modrozelená, hnedá), ani spájaním materiálov (umelý hodváb na bavlnenom plátne), ani proporcionalitou a umiestením. Posledný vývojový smer nielenže zotiera rozdiely medzi jednotlivými skupinami obcí, ktoré sa vyhranili v období od začiatku 20. stor., ale stiera i charakteristické krajové rozdiely (podobné vzory a techniky nájdeme napr. aj na východnom Slovensku). Pravda, tradícia horehronskej výšivky z jej predošlého, vrcholného obdobia trvá. Najnovší smer nezasiahol niektoré odevné súčiastky (čepce, oplecká), ktoré sa viažu na strednú generáciu žien, ktorá najmä je nositeľkou tradičnej umeleckej výšivky.

Horehronie zostáva i v súčasnosti oblasťou, kde je vyšivačská tradícia ešte živá.¹⁴ Všetky plátenné súčiastky ľudového odevu si šijú ženy samy, nebolo a niet profesionálnych vyšivačiek. Znalosť vyšívania patrí k výchove mladého dievčaťa, lebo podľa ich vlastného hodnotenia — „*to už ostatnia, čo ňevie šiť*“. Matky zaúčajú do vyšívania (*šiľa*) už malé dievčatá 8—9 ročné. Tieto so zručnosťou vyšívajú spočiatku ľahšie techniky (obojky mužských košiel a oplecok), neskôr postupne prechádzajú na ťažšie (čepce, manžety, prieramky na opleckách a prsia na mužských košeliach). Najťažšie — prešívanie vrapov a vyšívanie čeleniek na čepcoch — im spočiatku vyšíva matka alebo žena, ktorá vie dobre vyšívať. Samozrejme nie všetky ženy sú rovnako nadané na vyšívanie a najmä nie na samostatné vytváranie vzorov. Preto v minulosti niektoré ženy príležitostne vyšívali za naturálie i za peniaze, dnes iba za peniaze.¹⁵ Vyšívať sa dávajú hlavne súčiastky určené na svadbu, krst, sviatočné príležitosti, lebo častokrát ženy z domácnosti nemajú na starostlivé vyšívanie čas. Materiál dodáva objednávateľ. Vzorky a ich kombinovanie, ako aj variácie si ženy vymýšľali sami *zo seba*, prípadne dopĺňali, menili podľa starších súčiastok. Staršie ženy to odsudzujú, ak mladé dievčatá vyšívajú podľa vzorníkov. Mladé dievčatá i dnes vyšívajú veľké množstvo bielizne aj odevných súčiastok, bez ohľadu na to, či ešte chodia v tradičnom odevu. Vyšívajú si pre seba do výbavy alebo príbuzným (matke, starej matke) čepce, oplecká na rozličné príležitosti. V každej domácnosti na Horehroní sa nájde veľká zásoba šatstva, lebo žijú často pospolu i tri generácie. Medzi množstvom odevných súčiastok, uložených v truhlách v komore alebo novšie v skrinách v izbe, ktoré sa bežne používajú, možno nájsť všetky typy výšiviek od najstarších po najnovšie. Okrem toho v každej domácnosti je ešte niekoľko rozošitých výšiviek, ktoré sú chránené pred zašpinením celofánovým papierom a na ktorých vidieť technickú zručnosť vyšivačky.

Základné vyšivacie techniky, spoločné pre celé Horehronie, ovláda bežne každá žena, vie ich vyšiť i pomenovať. Z jednotlivých motívov vie skladať vzory —

¹⁴ Ústredie ľudovej umeleckej výroby v Bratislave vydalo r. 1963 brožúrku *Horehronská výšivka* ako výsledok svojich výskumov. Pre ÚLUV pracuje dnes na Horehroní 16 vyšivačiek, z toho 13 v Heľpe, 3 v Polomke.

¹⁵ Za vyšitie prestieradla sa platilo začiatkom storočia 20 korún a naturálie na *slinki* — múku, slaninu a chlieb. Dnes sa platí za vyšitie oplecka 150—200 Kčs.

furmi, ktoré musia farebne aj kompozíciou zodpovedať normám vkusu tej ktorej dediny. Výšivka ako špecifický prejav jedného dedinského kolektívu presne odlišuje obyvateľov jednej obce od druhej, i keď čo do typu odevu patria k rovnakej skupine. Vo výšivke sa obce odlišujú ornamentálnymi prvkami a najmä skladbou a výberom farieb. Pre obyvateľa Horehronia sú tieto rozdiely markantné a sú označením, odkiaľ nositeľ pochádza, ale pre cudzinca sú málo znateľné.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Bauernstickerei entwickelte sich in dem oberen Grantal (Mittelslowakei) im engsten Zusammenhang mit der Volkstracht. In den Gemeinden Polomka, Závadka, Heľpa, Pohorelá, Šumiac und Svermovo (gewesene Gemeinde Telgárt) wird die Volkstracht überwiegend bis in die heutige Zeit getragen. Bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts diente als Ausgangsmaterial für die Bekleidung Hanf- oder Flachsleinen, Tuch so wie Pelzwerk und Leder, nämlich Materialien die aus häuslichen Rohstoffen hergestellt wurden. Die fabrikmässig erzeugten Textilien (Baumwolle, Brokat, Kattun, Kaschmir, Kloth) beginnen erst zu Beginn des 20. Jahrhunderts in die Volkstracht durchzudringen. Die Stickerei entstand an Kleidungsstücken aus Leinen (an den Männerhemden, den Achselhemden der Frauen, den Schürzen, den Leibchen, den Unterrock, der Haube und an verschiedenen unteilbaren Textilien). In dem Gebiet des oberen Grantals bildet die Stickerei einen organischen Bestandteil der Volkstracht und hängt darum mit dem Schnitt der Tracht funktionell zusammen. Diese Tatsache kann man an dem Material aus dem 19. Jahrhundert verfolgen. Die erwähnten Befunde lassen erkennen, daß die Stickerei in dem oberen Grantal erst in der Hälfte des 19. Jahrhunderts entwickelt wurde, unterschiedlich zu anderen slowakischen Gebieten wo die Entfaltung der Stickerei sich früher geltend machte. Ausgehend aus der Plazierung, der Technik und dem Material der Stickerei aus dem Ende des vergangenen Jahrhunderts war es möglich, zu verfolgen wie sich aus den zweckmässigen Nähten die die Säume festigten und einzelne Bestandteile der Kleidung verbanden die Stickerei entwickelte. Die Besserung der wirtschaftlichen Lage dieses Gebietes nach dem ersten Weltkrieg rufte eine Abänderung der Kleidungsart sowie auch der Bauernstickerei hervor. Das neuartige Material (färbiger Baumwollzwirn) und hauptsächlich die Farben verursachten eine qualitative Wende, obzwar an die alten einfachen geometrischen Ornamente direkt angeknüpft wurde und auch die benützte Sticktechnik (der einfacher und doppelter Durchbruch, der flache Stich den Faden entlang, der lose Stich und der Kreuzstich) übernommen wurde.

In den Jahren 1920—1930 schießt die Bauernstickerei aus dem oberen Grantal an die noch frische vorhergegangene Tradition an und durch die künstlerisch-bildende Form, Proportionalität und Farbtönung entfaltet sie den Höhepunkt der volkstümlichen Kultur des Grantals.

Die letzten 20. Jahren bedeuten in der Bauernstickerei dieses Gebietes eine Entwicklung nach zwei Richtlinien. Das Problem der Stickerei hängt mit dem aufgeben der traditionellen Lebensart — also mit dem verlassen der traditionellen volkstümlichen Kleidung zusammen. Viele Bewohner (namentlich die Männer die außerhalb des Dorfes beschäftigt waren) wechseln die traditionellen Trachten in städtische Kleider um. Die Frauen sind konservativer (die jüngste Generation beider Geschlechter selbstverständlich ausgenommen da diese konsequent die städtische Kleidung trägt), tragen noch die traditionellen Trachten. Sie bemühen sich aber die Herstellungsart zu erleichtern. Die jüngeren Frauen greifen darum nach den neuen Mustern und Sticktechnik, manchmal ersätzen sie die Handstickerei durch Maschinenstickerei. Die ältere und mittlere Frauengeneration bleibt aber weiterhin die Trägerin der alten Mustern und Technik in der ganzen künstlerischen Vollkommenheit und erhält dadurch die Tradition der Stickerei des Grantals.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания XIII, 1965, № 2—3

Издается четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы д-р Божена Филова и Вера Носальова

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang, XIII, 1965, Nr. 2—3. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume XIII, 1965, No 2—3

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné XIII, 1965, No 2—3. Paraît quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Casopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XIII, 1965, číslo 2—3. Vychádza štyri razy do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Michal Markuš, prof. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján Mjartan, doc. dr. Ján Podolák

Redaktorka časopisu Klára Vloščáková

Technický redaktor Ondrej Betko

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Cena tohto dvojčísla Kčs 20,50, celoročné predplatné Kčs 54,—

Výmer PIO 2385/49-III/2 — 15*51087

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965